

Др Радослав РАСПОПОВИЋ*

НЕКОЛИКО ДОКУМЕНАТА О ДИПЛОМАТСКОЈ АКТИВНОСТИ ВОЈВОДЕ СТАНКА РАДОЊИЋА У ЗАВРШНОЈ ЕТАПИ ВЕЛИКЕ ИСТОЧНЕ КРИЗЕ

Питање судбине оронуте османске империје у Европи отворили су догађаји у Босни и Херцеговини из 1875. године. Покушај османских власти да угуше незадовољство српског народа на овом простору довео је најприје до устанка у Херцеговини а онда и до заплета ширих размјера познатог као – *велика источна криза* (1875-1878).

Догађаји у Херцеговини условили су војно ангажовање Црне Горе односно изазвали ратни сукоб с Турском (1876-1878). На активном пружању подршке устаницима Црна Гора је радила у сарадњи са Србијом, која се, због ангажовања у устанку у Босни, и сама припремала за рат с османском империјом. На војну сарадњу двије земље обавезивао је и уговор о савезу између Србије и Црне Горе потписан у Венецији 3/15. јуна 1876. године.¹

Рат Црне Горе и Србије против Турске 1876-1878. имао је двије фазе. Прва је започела објавом рата Турској, што су и једна и друга земља урадиле у јуну 1876, и трајала до октобра те године, када је закључено примирје. Суштина црногорског ратног плана у првој фази рата била је стратегијска офанзива у правцу Херцеговине дуж линије Велимље, Гацко, Невесиње, Мостар.² Међутим, послје неуспјеха у нападу на Невесиње, и пораза њене претходнице на Бишини код Мостара, црногорска војска се практично повукла из Херцеговине. За укупан исход рата ипак

---

* Аутор је виши научни сарадник у Историјском институту Црне Горе.

¹ У Венецији су између двије земље потписана два документа: *Тајни уговор о савезу између Црне Горе и Србије* и *Војничка конвенција између Црне Горе и Србије*. Другим од поменутих докумената било је договорено да врховна команда Србије и Црне Горе размијене војне представнике, ради “споразумевања у војничким пословима”. Уговор није предвиђао ближе оперативно садејство двију војски. *Црногорски законици 1796-1916, Правни извори и војнички акти од значаја за историју државности Црне Горе*, приредили: др Бранко Павићевић и др Радослав Распоповић, Подгорица 1998, 267-271.

² Др Новак Ражнатовић, *Црна Гора и Берлински конгрес*, Цетиње 1979, 21.

је било значајно што су Црногорци у овој фази успјели да извојују неколико блиставих побједа: на Вучјем долу (16/28. јула 1876), Фундини (2/14. августа 1876), Тријепчу (26. августа/6. септембра 1876) које, иако нијесу биле од пресудног значаја за ослобођење српског народа “У Европској Турској”, што је према савезничком споразуму био циљ заједничке борбе,³ ипак су издигле значај црногорског питања легитимишући пред европском јавношћу као оправдан захтјев Црне Горе за независношћу.

Док је пажња Црногораца била усмјерена према Херцеговини, Србија је своје главне ратне циљеве везивала за Босну. Међутим, последице почетних побједа, српска војска је, притиснута знатно надмоћнијим османским трупама, запала у кризу. У таквој ситуацији започела је дипломатска акција великих сила у циљу окончања рата.

Док су вођени преговори ради успостављања примирја, Србија је претрпјела још један пораз, код Ђуниса. Русија је тада запретила да ће ући у рат ако се не закључи примирје, па је под њеним притиском то и урађено 1. новембра 1876. године. Рок примирја, првобитно утврђен за 2. јануар, касније је продужен до краја априла 1877. године.

С обзиром на територијална проширења остварена у првој фази рата, Црна Гора свакако није могла очекивати да ће на конференцији сазваној у Цариграду у новембру 1876. године, ради преговора о миру с Османским Царством, за њу бити донијета повољна одлука. На конференцији су представници великих сила препоручили да се Црној Гори уступе: Никшић, Пива, Бањани, турски дио Куча, Крајина скадарска, Васојевићи до Лима, Мало и Веље брдо код Подгорице, Спуж, Жабљак, као и да јој се допусти слободна пловидба Бојаном и Скадарским језером.⁴ Порта, међутим, тај предлог није прихватила.

Пошто се конференција завршила неуспјехом, османска влада је повела преговоре о миру посебно са Србијом а посебно са Црном Гором. Као резултат тих преговора између Турске и Србије 28. фебруара 1877. године закључен је мир, а преговори са Црном Гором нијесу дали резултата. Ни боравак војвода Божа Петровића и Станка Радоњића у Цариграду почетком 1877. године није могао да допринесе постизању споразума с Портом око црногорских захтјева. Пошто је 12/24. априла 1877. године Русија објавила рат Турској, књаз Никола је два дана касније (12/26. априла) издао проглас о продужењу ратних операција црногорске војске. Тако је започела друга фаза рата, у којој су главна дејства, осим на правцу Никшић - Спуж, вођена и око ослобођења Подгорице, а посебно у Црногорском приморју.

За Црну Гору нарочити значај имала су дејства у Приморју. Њихово предузимање је савјетовала Русија, да би Црна Гора обезбиједила излаз на море, али их је, с друге стране, наметала и политика Беча који је након ослобођења Никшића и Билећа од стране црногорске војске

³ Циљ савеза одређен је чл. 1 *Тајног уговора о савезу између Србије и Црне Горе*, тиме што је речено да “уговарајуће стране закључују савез коме је општа циљ ослобођење Христјана, а ближа и непосредна циљ ослобођење Српског народа у Европској Турској”. *Црногорски законици...*, 269.

⁴ Др Новак Ражнатовић, *Црна Гора и Берлински конгрес*, 21.

преко свог представника Темела изразио неслагање са даљом офанзивом Црногораца у Херцеговини.⁵ Крајем 1877. године Црна Гора је заузела Спич, а у јануару 1878. Бар и Улцињ и морску обалу до Бојане. Међутим, Подгорицу, Спуж и Жабљак које је држала у окружењу, иако су османске снаге биле веома ослабљене, црногорска војска до закључења примирја између Русије и Османског Царства у Једрену 19/31. јануара 1878. (коме је Црна Гора приступила 21. јануара / 3. фебруар) није успјела да ослободи. Овај дио територије који је остао у посједу османских трупа, умањивао је значај ратних успјеха и оружјем оствареног територијалног проширења, доводећи у питање могућност самосталне егзистенције Црне Горе у таквом виду. Неповољна ситуација, како у погледу економског тако и укупног геополитичког положаја створена постојањем енклаве турске територије у границама Црне Горе, морала је бити разријешена проширењем црногорског државног суверенитета и над овим простором. Како послје успостављања примирја у Једрену то више није било могуће остварити оружаним путем, као једино рјешење остала је нада да се то постигне путем преговора.

Дипломатске активности вођене су у неколико различитих правца. Осим преговора о примирју и миру између османских и руских представника вођених у Једрену и Сан Стефану и активности које су посредством Станка Радоњића, делегата Црне Горе при руском Главном ратном стану, сходно инструкцијама добијеним од црногорског књаза предузимане током њиховог трајања, значајни су такође били и преговори вођени на територији Црне Горе између црногорских и турских преговарача у присуству руског изасланика барона Каулбарса.⁶ У сваком

⁵ Пошто је послје двомјесечне опсаде црногорско-херцеговачка војска ослободила Никшић а затим заузела Билеће, "аустроугарска влада упозорила је књаза Никола да ће му бити узалудни сви напори да се прошири у Херцеговини". Русија је тада због њеног споразума са бечком владом о Босни и Херцеговини упутила Црногорце да војну активност "преусмјере на приморје". Др Новак Ражнатовић, *Аусиро-Угарска и одлуке Берлинског конгреса о Црној Гори*, Стогодишњица црногорско-турског рата 1876 - 1878, Титоград 1978, 259.

⁶ На преговорима о разграничењу, који су вођени у Вирпазару 14/27. фебруара 1878. између црногорских и османских представника у присуству руског изасланика барона Каулбарса, османски изасланици на челу са Риза-пашом захтијевали су утврђивање демаркационе линије према распореду снага у тренутку примирја. Према Протоколу који су потписали Риза-паша, барон Каулбарс и Машо Врбица, договорено је да датум почетка примирја на црногорском ратишту буде 19/31. јануар 1878. То је подразумевало обавезу црногорских трупа да се повуку на положаје које су заузимале на дан почетка примирја, односно да врате дио освојених територија, јер су и послје закључења примирја између Русије и Турске наставиле ратне операције до 3. фебруара 1878. Иако је дала свој пристанак на овакав договор, црногорска страна ипак није испунила обавезу повлачења на граничну линију од 31. јануара. Демаркациона линија је одређена ситуацијом каква је била на дан престанка непријатељстава 3. фебруара 1878. На састанку у Вирпазару османски преговарачи су били овлашћени да преговарају само у погледу граничне линије између скадарске Албаније и Црне Горе, док у погледу границе према Херцеговини и Старој Србији та овлашћења нијесу имали. Због тога је гранична линија глобално описана само за први дио границе, а питања Подгорице, Спужа и Жабљака нијесу разматрана. Проф. др Гавро Перазић, мр Радослав Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878-1918*, Подгорица 1992, 106.

случају преговори у Једрену и закључено примирје означили су окончавање ратне фазе *велике источне кризе*. Предстојао је, међутим, и њен други, врло сложен дипломатски дио, изазван неприхватањем западних држава услова мира које је Русија у Сан Стефану наметнула Турској.

I

Војно-политичка и дипломатска мисија војводе Станка Радоњића током велике источне кризе није посебно научно обрађивана. Станко Радоњић, који се од ђурђевданских реформи из 1874. налазио на челу Књажевске канцеларије за спољне послове, природом функције коју је обављао био је ангажован у свим њеним дипломатским фазама, од избијања Херцеговачког устанка 1875. до окончања кризе на Берлинском конгресу 1878. године.⁷ Уз војводу Божа Петровића⁸ Станко Радоњић је тих година био највише ангажован на рјешавању свих крупних спољно-политичких питања од којих је зависила реализација главних циљева спољне политике Црне Горе. Овом приликом задржаћемо се на његовим активностима у функцији делегата Црне Горе при руском Главном ратном стану у завршној етапи велике источне кризе.

У историографској литератури нема поузданих података о томе како је дошло до његовог именовања на ту дужност и у ком периоду је он обављао. У радовима који су посвећени источном питању углавном се уопштено констатује “да се налазио за скоро цијело вријеме рата у Главном штабу великог књаза”⁹ Николаја Николајевича.¹⁰ За прецизније ситуирање датума преузимања тих послова корисни су подаци које у својим мемоарима наводи Симо Поповић.

Послије неуспјеха Цариградске конференције на позив Мехмедпаше (2/14. јануара 1877), да Србија и Црна Гора непосредно преговарају с Турском књаз Никола је за своје заступнике одредио војводе Божа Петровића и Станка Радоњића. На преговорима вођеним у Цариграду они су остали до 4. априла, а већ 12. су били на Цетињу.¹¹ Пошто је уско-

⁷ Станко Радоњић (1842-1889), црногорски државник и дипломата (војвода и сенатор) школовао се у Паризу, у Лицеју Луја Великога у Сансиру. Био посланик у Цариграду (1878) и црногорски министар иностраних дјела (1879-1889).

⁸ Божа Петровић Његош (1845-1927), црногорски државник и дипломата, престолонаследник од 1860. до 1871, када је књаз Никола добио сина. Предсједник сената (1867-1879) а послије реформе државне управе 1879. изабран је за предсједника Државног савјета. Школовао се на Цетињу и у Паризу, гдје је завршио Лицеј Луја Великог.

⁹ Др Јово Вукић, *Црна Гора на санстефанском миру од 3 марта 1878 године*, Записи, Књ. V, Св. 1-6, Цетиње 1929, 63.

¹⁰ Николај Николајевич (старији) (1831-1891) - велики кнез, трећи син императора Николаја I, генерал-ађутант (1856), генерал-фелдмаршал (1878). У вријеме руско-турског рата 1877-1878. главнокомандујући Дунавском армијом. Отац Николаја Николајевича (млађег), великог кнеза, који се оженио Анастасијом (Станом) Николајевном, кћерком црногорског књаза Николе Петровића. *Дом Романови. биогра-ические сведени члена. царствовавшего домаши. предка. и родственника.* и Санкт Петербург 1991г14т.

¹¹ Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, Цетиње-Подгорица 1995, 221.

ро Русија објавила рат Турској (12/24. априла 1877), вјероватно веома брзо војвода Станко Радоњић је упућен у руски војни стан који се најприје налазио у Кишињеву, а затим у Појештију, Шипки, Казанлику, Једрену, Сан Стефану, помјерајући се са наступањем руске војске преко Румуније ка Бугарској и пријестоници Турске. Пратећи великог књаза Николаја Николајевића војвода Станко је у мају 1878. стигао и у Петроград, а одатле је ускоро отишао за Беч, гдје је заједно са војводом Божом Петровићем покушао да код Андрашија¹² утиче на што повољније рјешење црногорског питања, односно спријечи умањивање “нових граница Црне Горе“, утврђених миром у Сан Стефану, на које није никако хтјела да пристане Аустро-Угарска.¹³

Током боравка у руском Главном ратном стану војвода Радоњић је телеграфским путем одржавао редовне контакте са црногорским књазом. Сем тога, он је водио и преписку са књажевим секретаром Симом Поповићем¹⁴ и руским конзулом у Дубровнику а потом у Црној Гори А. С. Јонином.¹⁵ Дио преписке су и четири писма која је у првој половини 1878. послао на адресу двије поменуте личности. Својим садржајем она упућују на врсту послова које је он, као делегат Црне Горе при руском Главном ратном стану, обављао. У вријеме трајања ратних операција ти послови су свакако морали бити војне природе, са циљем боље координације дејстава црногорске и руске војске против заједничког непријатеља. Међутим, чим су ратне операције завршене, активности војводе Станка Радоњића су попримиле дипломатски карактер, јер су се са престанком војних дејстава отворила питања политичке природе која су се поред осталог тичала будућег статуса Црне Горе и њених државних граница.

Због тога, када је 4. јануара 1878. године војвода Станко Радоњић из Шипке обавијестио црногорски двор да је Турска тражила примирје, као и да се за Црну Гору “мисли уговорити независност и повећање границе *uti possidetis*“, књаз Никола му је упутио инструкције о ближим задацима његовог дипломатског дјеловања. Препоручено му је да се заузме код Нелидова да “*uti possidetis* буде основа миру“, с тим што се имало подразумевати да се “при коначном опредјељењу граница исте имају раширити и по потреби и правници преко данашњег *uti possidetis*“.¹⁶ У инструкцијама са Цетиња такође је стајало да “Књаз не може никако пристати“ да се при закључивању мира, у погледу стицања независности, Црна Гора третира на исти начин као Србија и Румунија. Тиме би “његово и народно чувство најосјетљивије било такнуто“, пошто је “Црна Гора од увијек независна, и пошто је њезину независност одавно признала Русија, а и друге силе, и ако не формално“.¹⁷ Књаз је због тога очеки-

¹² Андраши Була (1823-1890), аустроугарски министар спољних послова.

¹³ Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, 272.

¹⁴ Симо Поповић (1846-1921), пјесник, преводилац, политичар, "изваџац" који је најдуже боравио у Црној Гори.

¹⁵ Јонин Александар Семјонович (1837-1900), руски дипломата, генерални конзул у Дубровнику (1868-1878) и руски министар-резидент на Цетињу (1878-1883).

¹⁶ Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, Цетиње-Подгорица 1995, 267.

¹⁷ Исто.

вао да руска влада неће допустити “да се тек сад независност Црне Горе проглашује, него да ће Русија учињети мир између Турске и Црне Горе као независне државе”.¹⁸ Уколико пак у уговору о миру буде посебан члан о Црној Гори, књаз је пристајао да се то учини “једино у смислу томе, да и Турска сада признаје њену независност, коју до сада није признавала само због сталних непријатељских одношаја, у којима је шњом била”.¹⁹ Пошто одредбе којима је призната независност Црне Горе у Санстефанском уговору о миру и завршном акту Берлинског конгреса имају такву садржину, очигледно је да је уз руско посредовање наведени црногорски захтјев усвојен, односно да је она у тим документима третирана другачије од Србије и Румуније. Колики је у томе био удио у то вријеме испољеног ангажовања Станка Радоњића а колико каснијих дипломатских напора које су он и други црногорски званичници предузимали - тешко је прецизно одредити. Чињеница је да његово дјеловање при Главном руском стану није било погодно мјесто за рјешавање ових питања. Свакако да команда Дунавске армије и поред присуства А. И. Нелидова²⁰ и Н. П. Игњатијева²¹ није у коначном рјешавала тако круна политичка питања, већ су она рјешавана на вишем нивоу од стране руске владе, а њени преговорачи у Једрену били су строго везани инструкцијама које су од ње добијали. То говори о веома малом политичком простору који је за политички рад имао војвода Радоњић, и поред добрих личних позиција и уважавања које је од стране руских високих војних и политичких званичника уживао.²²

Позиција војводе Станка Радоњића била је, дакле, веома деликатна. Мада се налазио на важном мјесту за преговоре, он није могао

¹⁸ Исто.

¹⁹ Исто.

²⁰ А. И. Нелидов, управитељ дипломатске канцеларије при руском Главном ратном стану на чијем челу се налазио велики кнез Николај Николаевич. Заједно са Н. П. Игњатијевим потписник Санстефанског мировног уговора који су са турске стране потписали министар иностраних дјела Сафет-паша и Садулах-беј.

²¹ Игњатијев Николај Павлович, руски дипломата и политичар (1832-1908). Изванредни посланик у Пекингу. Од 1861. до 1864. управитељ Азијатског департамента Министарства спољних послова Русије. Амбасадор у Цариграду (1864-1877). Опумоћени представник Русије приликом закључивања Санстефанског мира 1878. Министар унутрашњих послова Русије (1881-1882).

²² Као илустрација о томе у каквим пријатељским односима је Станко Радоњић био са великим књазом Николајем Николајевичем, у литератури се наводи свједочење једног страног дипломате који је присуствовао пријему представника три мале државе, под покровитељством Русије (Србије, Румуније и Црне Горе), у салону куће *Dadian* у Сан Стефану. Према тексту који је донио женевски лист *Journal de Geneve* 17. марта 1878. године: “Први је ушао у салон црногорски делегат С. Радоњић. Великом књазу није било довољно, да му пружи обије руке већ се је са њим ижљубио као са једним правим ратним братом. Господину Катарци је пружио учтиву руку. Кад му се је представио и поклатио румунски делегат, принц Гика, велики књаз се задовољио тим што се је такође њему наклонио. Сви су присутни били фрапирани оваквим хладним пријемом његовим и свима је било јасно, да је оно што је пирило између великог књаза и племенитог Румуна био хладни вјетар Бесарабије”. Др Јово Вукић, *Црна Гора на санстефанском миру од 3 марта 1878 године*, 65.

значајније утицати на њихов ток, јер су их руски преговарачи превасходно водили према инструкцијама добијеним из Петрограда. С друге стране, очекивања књаза Николе у погледу његовог доприноса заштити интереса Црне Горе била су веома велика. Да се могло говорити о нереалности па чак и о неодмјерености захтјева који су пред црногорског делегата при Главном стану руске војске постављани - говори садржај инструкција које су пред закључивање мира у Једрену упућене Станку Радоњићу. Оне су се тикале територијалних захтјева Црне Горе који су, након што се дознало "да ће Руси Турцима у Једрену много теже услове мира диктирати" знатно повећани у односу на ранији пристанак на *uti possidetis*.

У новонасталној ситуацији књаз је поручивао: ако Русија ријешити "да оввијем миром коначно поврати слободу свијема хришћанским народима у Турској, наше границе морају далеко шире бити".²³ Не наводећи како би оне у тој варијанти изгледале, књаз се сасвим прецизно изјаснио о захтјевима Црне Горе у случају "парцијалног рјешења тог питања". Црна Гора би тада морала задржати оно што је освојила, а то је: "на страни Херцеговине Зупци до Грачарева,²⁴ Биљеће²⁵ са његовим округом, Никшић, Гацко до Липника, Пива до Дрине".²⁶ На "страну источну" Црној Гори би требало да припадне "Језера, Шаранци, Колашин, доњи Васојевићи, Плав и Гусиње". На југу би требало да добије "Куче, Подгорицу и цијело земљиште између Скадарског језера и мора до Бојане са приморским градовима и пристаништима Улцињ, Бар и Спич".²⁷ Пошто сва ова мјеста нијесу била освојена, књаз је као аргумент за њихово укључивање у састав Црне Горе истицао чињеницу да су у том тренутку била "опкољена нашом војском". Ишло се и даље: изношени су захтјеви и ван тих критеријума (освојеност односно опкољеност територија), па је, у случају коначног рјешења српског питања које би претпостављало додир државних граница Србије и Црне Горе, сматрано да би црногорској држави у Старој Србији требало додати "десну страну линије Вишеград-Призрен закључно са Дрином²⁸ до мора". Листу територијалних потраживања заокруживао је захтјев за добијање Скадра, града "неопходног за нашу државну егзистенцију", иако за његово заузимање Црна Гора током рата није предузимала никакве војне операције а - према мемоарима С. Поповића - "књаз није ни помишљао да што предузме на Скадар".²⁹

²³ Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, 268.

²⁴ Вјероватно: Гранчарева.

²⁵ У питању је Билеће.

²⁶ Ова граница је према књажевом тумачењу наведена само из "обзира" према Аустрији, "мада је црногорска војска на том правцу задржана у побједничком ходу а Гачани, Завођани, Дабрани и Невесињци сачињавају у нашој војсци редовне баталионе". Због тих околности Црној Гори би требало додијелити много ширу границу на тој страни "а најмање цијело Гацко до Залома". Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, 268.

²⁷ Исто.

²⁸ Треба: Дримом.

²⁹ Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, 268.

Свакако да за Станка Радоњића покретање овако крупних територијалних питања, која су према књажевим ријечима “била основ наших захтјева” и “најмање што можемо тражити” а свако њихово умањивање оцјењивао да би “нам било на срамоту“, није био ни мало лак задатак. На књажево инсистирање да својим “вјештим и живим настојањем” допринесе њиховом рјешавању и порука “немој мртварити, него живни сад ка икада”,³⁰ Радоњић је настојао да преко књажевог секретара С. Поповића и А. С. Јонина, без обзира на значај преговора који су вођени у Једрену, укаже на своје реалне могућности и да тежиште црогорске политичке офанзиве усмјери ка Петрограду, гдје су та питања једино могла бити ријешена уз ангажовање руске владе или пак самог руског цара.

Међутим, и поред непостојања нарочито повољних услова да се утиче на рјешавање изнесених црногорских захтјева, прије свега бригом Русије одлуке које су донијете у Једрену биле су повољне за Црну Гору. То се посебно односило на одлуке о територијалном проширењу,³¹ мада то званичници у Црној Гори нијесу жељели признати.³²

Када је касније, пратећи великог књаза Николаја Николајевича, стигао у Петроград, у вријеме када су с дипломатском кризом због непризнавања од стране великих сила услова мира које је Русија наметнула Турској доведене у питање одлуке о Црној Гори донијете у Сан Стефану, Станко Радоњић је био прилично разочаран својом позицијом, односно немогућношћу да током боравка у руској пријестоници да било какав допринос позитивном рјешавању црногорских захтјева. Штавише, у царској метрополи, на коју је толико упућивао црногорски двор, осјетио се потпуно немоћним. Све је било у рукама великих сила, а позиција Русије у новонасталој дипломатској кризи постепено је слабила.

Уз низ других детаља интересантних за разумијевање спољнополитичких активности предузиманих од стране Црне Горе у завршној етапи велике источне кризе, писма која у наставку доносимо бацају више свјетлости на атмосферу и услове под којима се рјешавало црногорско питање.

Писма Станка Радоњића пронашли смо у Архиву Руске Федерације у фонду 939 (А. С. Јонина). Њихов садржај доносимо у цјелини држећи се у потпуности текста оригинала уз незнатна уступања језичког карактера. Дјелове писма који су били написани на француском језику тако и дајемо, а превод њиховог садржаја дат је у напоменама испод текста.

³⁰ Исто,

³¹ У Једрену су, према свједочењу С. Поповића, утврђене следеће границе Црне Горе: “Са стране мора до Бојане, њом до Скадарског језера и преко њега на Хум оданде Проклетијама на Суху планину, оданде на Пријеполје, па Лимом до Фоче и Дрином до Пиве, преко Пиве на Липник, оданде на Корита и даље по лањској Цариградској конференцији.”

³² Да су на Цетињу заиста били задовољни границама утврђеним у Једрену говори и порука коју је књаз Никола послао Станку Радоњићу: “Ово таји, али упамти, и ако те кушаше, ти не изгледај задовољан, већ нека ти је криво без Скадра и барем Невесиња до Бишине, али немој затезати за ово последње.”

II

*Писма војводе Станка Радоњића Симу Појовићу и
А. С. Јонину*

1.

Једрене 19. јануара 78

Драги Симо,

Као што сам ти по телеграфу јавио преговори о примирју и миру били су прекраћени у Козанлик³³ због недостатка у инструкције турских посланика који су одма чим узнаше услове реферирали у Цариград и искали нова настављења. Међу тим Руска војска није ни наимање прекратила своја дјeиствија ноје форсираним маршом заузела Једрену и дошла до близу педесет врста од Цариграда. Кад дође Велики Књаз у Једрену добије налог од Цара да да посланицима турским три дана да се размисле па ако за ово вријеме не пристану на руске предлоге да шњима сваки преговор прекрати и да маршира што живје на Цариград. Турци увидавши да им није куд камо и да нијесу у стање стати на пут Русима а неимајући никакве надежде даће ко за њих интервенирати пристану и данас подписаше примирје и мир. Примирје гласи о мјестима која ће заузет Руска војска за вријеме преговора. Онамо само вели даће Велики Књаз јавити Господару да и Он прекрати непријателства са Портом која се такође обвезује их прекратити. Велики Књаз закључује за Румунију и Србију примиру а за нас не но оставља као што видите на увиђавност Господару. Ову су разлику примили за нас, почим је Господар са нашом војском са свијем одјелито оперирао а Румуни и Срби спадали су под његову непосредну команду.

La Turquie évacuera les places fortes de Widdin Routchouk et Silistru en Europe et d'Erzeroum en Asie.-

Les pourparlers en vue de la paix seront immédiatement entamés.³⁴

Копију од истих услова овакву су примили из Петербурга и нијесу слова смјели придодати или сукратити. - Овде се јошт ништа незна у колико се што разумије под којим параграфом но се очекују инструкције из Петербурга преко Генерала Игњатијева који је већ на пут. Преговори ће се доста дуго држати, а што се нас тиче ништа се неће предузет пријед носе добије означење демаркационе линије дакле има се јошт доста времена док ријеч дође онама но за Бога Симо радите са Петербургом што више, макар се на Цара непосредно обратили, јер овде се неће ништа моћи учинити нити што промијенити у налоге дате из Петербурга.

³³ Преговори између турских опуномоћеника с једне стране и Нелидова и генерала Игњатијева с друге стране најприје су вођени 19. јануара у Казанлику у Бугарској. Примирје тамо, ипак, није могло бити закључено јер је руски цар је према *Меморарима* С. Поповића наредио да се "мир може само у Једрену закључити". Исто, 267.

³⁴ *Превод:*

Турска ће евакуисати утврђена места Видин, Ручук и Силистру у Европи и Ерзерум у Азији.- Мировни преговори биће одмах започети.-

Чим дође генерал Игњатијев дознаћу што се мисли за нас закључити и одма ћу саобштити телеграфом.

Радујем се доласку генер. Игњатијева јер колико сам мога видјети из наших љетошњи разговора ако буде у стању учинити што за нас учиниће пријед но за друге, а неће ми ни Г. Нелидов противан бити, све вријеме шњим сам био и оглодао му уши говорећи му о нашим стварима. Али као што пријед напоменух све зависи од Петербурга који може све учинити јер су Турци на све готови пристати. Бојим се јако да неће све што могу но да ће гледати себи накнадити у Азију а нама мало што дати, теке да им буде лакшије закључити мир. - Показаће се као и вазда бојим се.

У телеграф односно нас стоји *un equivalent* због тога кажу да ако буде противности за уступак земље између Блата и Мора до Бојане да ни накнаде на другу страну. За то молим да се ствар извиди штоби на мјесто истога тражили и да ми јавите ако бих случајно био упитан. Ствар се може на два начина преставити прво пристаниште без части до Бојане, друго ни пристаниште ни земљу до Бојане. Може бити да се неће ни један ни други начин случити а за сваку евентуалност испитате ствар т.ј. што бисмо тражили у првом и у другом случају за *equivalent* истога земљишта. На сваки начин тражите доста и даји те што вишу важност мјесту између Блата и Мора до Бојане, јер се бојим да се Аустрија и Италија не противе овом уступку, па барем да се на другу страну користимо.

Велики Књаз казао ми је да је са посланицима турским имао велику препирку о редакцији параграфа који о нама гласи. Посланици хтјели су да се стави да ће Црна Гора добити повишење граница али да то повишење несмије бити више од означених граница Цариградске Конференције, почим сами не знају што је наша војска притисла и да не подпишују ствар у ваздух. Велики Књаз одговорио им је да неможе он ништа измијенити и да мисли да је Цар напротив намјеран накнадити Црну Гору за жртве које је и мала за вријеме рата. - У једном телеграфу јавио сам да неби згорег било послати нарочито кога у Петербург и обратити се на самога Цара. Незнам оћели Његова Свјетлост бити ову мисао усвојила, али ако није добро је препоручујем и кад ви дође ово писмо јошт би било на вријеме кога послати и лично Цару наше захтјеве показати. О нама ће се доцкан преговори повести или барем најпосље почим ће се морати очекиват опис демаркационе линије од полковника руског. Док се означи граница и стигне опис проћи ће више времена но би наш посланик доша у Петербург из којег се све овде по телеграфу доставља који јошт на жалост није свезан са Једреном и због тога ће моје депеше закасивати.

Посланику руском биће нужни документи о прошло годишњој демаркационој линији па ће те му их ставити на расположење. Налазе се у Канцеларију, тражићете их од Г. Диву.

Међу тим Велики Књаз шиље Господару по нарочитом посланику копију уговорена примирја а то са писмом из којег ће те увидјети колико ће важност имати означење демаркационе линије при којем ће присуствоват исти посланик Симо немогу ти доста препоручити да се што више захвати макар Турци и непристали свакће на њих кривицу бачити,

главно је задобити посланика Руског на нашу руку како би добре извештаје шиљао јер ће од њих много зависити при коначном трактату. - О нама се неће ништа предузет пријед но се добије његов извјештај и почим ће исти служити за основ означања наших будућих граница: мислим да ће се после уговора основати европска комисија која ће имати тај задатак.

Основи мира су сљедујући који се јошт таје али сам их добио средством Г. Нелидова.

1. La Bulgarie sera érigée a principauté tributaire de le Turquie avec gouvernement et milice nationales: ses limites seront déterminés d'après la densité de la population mais en aucun cas ne seraient être moins des limites déterminés par la Conférence de Constantinople.

2. Le Monténégro sera reconnu indépendant et lui sera accordé un accroissement territorial équivalent a celui que le sort les armes a fait tomber entre ses mains.

3. La Roumanie et la Serbie seront reconnues principautés indépendantes à la première sera accordé un dédommagement territorial à la seconde une rectifications des frontières.

4. La Bosnie et l'Herzégovine recevront une administration autonome, les mêmes réformes seront étendues aux autres provinces chrétiennes de la Turquie d'Europe.

5. La Russie recevra de la Porte Ottomane une indemnité pour les frais de guerre soit pécuniaire soit territoriale.³⁵

Што се израде истие тиче ја бих бијо мњења да се гледа означити као прошло-годишња, како неби делегати морали обилазити сву границу, на овај начин избјећи ће се многа неспоразмјења и препирка између Комисара и нема сумје да ће корисније бити за нас. У сваком случају ће се деси каква препирка нека Рус прекида као што гласи и сами смисао примирја т.ј. да ће Црногорска и Турска комисија нагађати се са помоћу руског посланика.-

За сада немам што више, но молим да изручиш мој најдубљи поклон свијетлом Господару и да му целиваш руку од моје стране док будем сретан сам имати част.-

Симо свакога поздрави, збогом надам се на брзо виђење

твој
С. Радоњић³⁶

³⁵ *Превод:*

1. Бугарска ће постати вазална кнежевина Турске, са националном владом и милицијом: њене границе биће одређене на основу густине становништва, али ни у ком случају неће бити мање од граница одређених на Конференцији у Цариграду.

2. Црној Гори ће бити призната независност и биће јој додијељено територијално проширење у складу са оним што је освојено оружјем.

3. Румунија и Србија биће признате као независне кнежевине, прва ће добити територијално обештећење, а друга корекцију граница.

4. Босна и Херцеговина ће добити независну администрацију, а исте реформе биће примијењене и на остале хришћанске провинције европске Турске.

5. Русија ће од османске Порте добити одштету за ратне трошкове, било новчану било територијалну.

³⁶ Ово и наредно писмо овако потписује. И у Мемоарима С. Поповића пише различито и Радоњић и Радоњић.

2.

Једрене 23 Јануара 1878

Драги Симо,

Велики Књаз шаље са своим ордонанц официром Књазом Аболенски двије стотине Крста Св. Ђорђија на расположење Свијетлом Господару да их разда само простим војницима који су се отликовали у овај рат. У спроводително писмо Велики Књаз моли Господара да му се пошаље списак официра под командира, командира-војвода, које свијетли Књаз жели наградити руским орденима и који ће им бит доцније послати. Списак означава име, презиме официра којеј чети припада, којега батаљона и бригаде и дјело при ком се отличио са даном мјесеца. Упитај за исто овог официра.

За руска два официра који се налазе у нас напоменуо сам Великом Књазу који жели да се представе за награду у исти списак. Од овуд се спрема листа која ће се поднијет Господару за награду руских официра. Наш орден јако уважавају и жели га свак имати, списак ће велик бити но мислим да би добро било изараније порадити по некликко комада од сваке класе јер војницима се недаје диплома без знака.

Симо, и данас сам имао разговор са Великим Књазом о нашим стварима који се јако љубазан показао као и вазда и увјеравао ме да све што буде у стању учинити за Црну Гору даће с великим задовољством учинити. Но и сам вели да је њиова дјелатност јако ограничена и да неможе ништа без наредбе Цареве измјенити од програма Петербурга.

Његов разговор опет ме побуђује препоручити моју мисао о непосредном обраћању на Цара. Али како видите, но се бојим - да се посла не кајемо.

О Србији која ће за вријеме примирја заузимати доста велику зону дознајем да јој се намјерава дати мали Зворник и јошт ће што, о Нишу нема разговора, сматрају га као Бугарску варош сљедователно припадаће зузеренској³⁷ Књажевини.

Румунија добиће част Добрушче³⁸ али мора уступити Русији Бесарабију која јој је одузета била Парижским уговором. Чујем да су Влаши јако незадовољни и да ваде сами себе очи што су учествовали у борби. Са голом независношћу као да се много нерадују. Мислим да ће и Гос. Палмерстон из Биограда протестирати.

Ово се за сада мисли за сајузнике али се очекује штоће Европа рећи. - Збогом.

твој

С. Радонић

³⁷ Вјероватно је у питању израз: *сизеренска*.

³⁸ Добруца.

³⁹ Палместрон (1784-1865), енглески лорд, дипломата и политичар.

3.

Једрене 23. Јануара 78

Драги Куме,

Ползујем се одлазком двају руски официраха за ЦрнуГору да вам неколико ријечи јавим.

О војним стварима, које су се текако брзо развиле у посљедње време да су без сумње цијо свијет изненадиле биће те све разумјели преко Свијетлог Господара које му сам саобштавао и наимањи догађај који је важности имао, да сматрам излишно о њима говорити.

Прелазим на резултат којег су донијеле сијајне побједи т.ј. на примирије и на основе мира који ће те може бити узнали пријед но мојим посредством.

Нећу вам таити да сам јако био изненађен и закључцима односителним Црне Горе, и да сам моје незадовољство више пута изразио али почим су јошт ствари далеко од свога краја не могу сумњати да неће у развијању узети користни вид за нас. Тренутка нећу пропуштати да поради на ту сврху, но на жалост ево каква је ствар. Руски пуномоћници не могу ни слова измијенити од настављења датих из Петербурга, но за измјену тачке или запијате⁴⁰ морају питати Књаза Горчакова. Сљедователно требало би се обратити ће се веже и дријешу, то што ја нијесам у стању, и бојим се да ће вас мој труд узалуд бити.

Обширно сам о истом писао Симу и молио Господара да се на самога Цара обрати. Времена има почим ће се и преговори дуго водити а наше питање доћи једно од посљедњи на ред а то због очекивања описа демаркационе линије. Овај опис по смислу базиса за трактат мора служити за основ уступку количества териториума Црној Гори. Но поред свега тога казаћу и акоје акт на овај начин сачињен, а узимајући у обзир јако повољне околности да Русија може ако хоће задовољит праведне захтјеве нашег Господара. Виђећемо.-

Незнам јели Свијетли Књаз усвојио мисао коју сам имао чест предложити му т.ј. да се непосредно обрати на Петербург, но је и вама јако препоручујем.

Међу тим свим куме изволите примити искрени поздрав од
вашег
В. С. Радоњића

П.П. Mr. I. Nelidow me prie de le rappeler à votre souvenir, veuillez je vous prie enfin saluer beaucoup M. Spegr de ma part.⁴¹

---

⁴⁰ Запете.

⁴¹ *Превод:*

Г. И. Нелидов ме моли да Вас подсетим на њега, а на крају дозволите да Вас замолим да са моје стране пуно поздравите г. Спегра, (!).

4.

С. Петербург, 20. маја 1878. године

Драги пријатељу Куме,

Пуно фала на вашем писму . Пребачујете ми што сам се барикадира у моме ћутању али о чему да вам пишем ваљда о стварима. Вјерујте да су тако заплетене и замршене да не бих знавао са каквога краја започети. Сувише данашњи догађаји тако се брзо измјењивају да бих се бојао када примите моје писмо да све што јавим изгледало би као највећа будалаштина. Поред свега што се налазим у средини ће би се човјек могао надати да што узна врло мало могу што важи докучити. Овом приликом морам рећи ако је руска дипломатија у свачем као да сачува тајну о стварима заиста јој не би пара било на свијету.

Ево барем шта се у последње вријеме као стално поговара, што ћете већ и сами знати да је долазак грофа Шувалова⁴² осигурао састанак конгреса и данас га извјесним сматрају. Пот каквим ће се увјетима овај честити састанак одржати не знам, али колико ми памет досеже ништа добро не предвиђам и тешко могу представити себе да може доћи до икаквих повољних резултата.

При данашњем узбуђењу духова невјероватно је да Русија смије послје толиких жертава што је претрпиела такве уступке примити, на уштрб својих интереса и свог достојанства, на које би пристали њени противници.

С друге стране, такође тешко предпоставити да ће последњи толико одустати од својих преинација да се човјек може надати да ће се доћи од каквог саглашенија - Сматрајући једно и друго немогућим мало остаје надежде о срећном успјеху Конгреса - Ко се икад могао надати да ће се ствари до овога довести и да ће се наши непријатељи тако лако титрати с нашим интересима?

Пријед но што сам добио ваше писмо био сам срећан упознати се са Госпођом Вашом мајком и више је пута посјећивао. Тако сам срдачно и матерински предусретен био да немам ријечи изразити јој моју признателност. Могу казати да се доиста непријатно сналазим и да ми је то једино утециште. Као и код ћеце Његове Свјетлости. Све су три Књегињице у најповољнијем здрављу. Све су почеле полагати годишње испите. До данас је врло добро тако да је свако од њих задовољан.

Зафаљујем на новостима о мојој фамилији. Могу се представити у каквом се положају налази, али шта ћу!

Нада је да ће се ова несретна неизвјесност убрзо разријешити и да ће ме онда Свијетли Господар позвати. Заиста, неће ми фалити предмета да се причамо. Међу тим, примите срдачни поздрав.

Од Вашег на вазда пријатеља и кума
В. С. Радонић

⁴² Шувалов Петар Андрејевич (1827-1889), руски гроф, политичар, дипломата, генерал, руски амбасадор у Лондону. Учествовао у раду Берлинског конгреса 1878.